

*Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori A.R.Shohakimov taqrizi
asosida*

IBN SINONING IJTIMOIIY-SIYOSIY TA'LIMOTIDA IDEAL DAVLAT KONSEPSIYASI

*Negmatov Bobir Madjitovich, O'zbekiston Respublikasi Qurolli
Kuchlari akademiyasi "Milliy iftixor va harbiy vatanparvarlik"
kafedrası professori, falsafa fanlari nomzodi*

THE CONCEPT OF THE IDEAL STATE IN THE SOCIO-POLITICAL TEACHINGS OF IBN SINA

*Negmatov Bobir Madjitovich, Professor of the Department of
"National Pride and Military Patriotism" of the Academy of the
Armed Forces of the Republic of Uzbekistan, Candidate of
Philosophy*

КОНЦЕПЦИЯ ИДЕАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОМ УЧЕНИИ ИБН СИНЫ

*Негматов Бобир Маджитович, профессор кафедры
«Национальная гордость и воинский патриотизм»
Академии Вооруженных Сил Республики Узбекистан,
кандидат философских наук*

<https://orcid.org/0009-0006-9680-2615>

e-mail:

bobir.negmatov@mail.ru

Annotatsiya: Maqolada buyuk mutafakkir Ibn Sinoning ideal konsepsiyasida o'z aksini topgan jamiyat va uning rivoji, davlatni boshqarishda hukmdorning o'rni, ijtimoiy-axloqiy fazilatlar haqidagi qimmatli fikrlari ilmiy-falsafiy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: jamiyat, adolatli jamiyat, davlat, ideal davlat, davlatni boshqarish, hukmdor, axloq, axloqiy fazilatlar, ilm-fan, ma'naviy-axloqiy muhit.

Annotation: The article scientifically and philosophically analyzes the valuable ideas of the great thinker Ibn Sina about society and its development, the role of the ruler in governing the state, and socio-moral qualities, as reflected in his ideal concept.

Key words: society, just society, state, ideal state, state governance, ruler, morality, moral qualities, science, spiritual and moral importance.

Аннотация: В статье научно и философски анализируются ценные идеи великого мыслителя Ибн Сины об обществе и его развитии, роли правителя в управлении государством, о социально-нравственных качествах, отраженных в его идеальной концепции.

Ключевые слова: общество, справедливое общество, государство, идеальное государство, государственное управление, правитель, мораль, моральные качества, наука, духовно-нравственное значение.

KIRISH. Ma'lumki, yurtimizdan azaldan o'zlarining ilmiy-falsafiy, ma'naviy-ma'rifiy meroslari bilan dunyoga tanilgan ko'plab buyuk allomalar va mutafakkirlar yetishib chiqib, samarali faoliyat ko'rsatganlar. Ular aql-zakovati, tafakkur dunyosi va yuksak ilmiy salohiyatining mahsuli bo'lgan bebaho asarlari-yu olamshumul kashfiyotlari

ming yillar osha nafaqat diyorimiz, balki jahon ahlining betakror ma'naviy mulki sifatida ham ardoqlanadi. Ana shunday ulug' allomalardan biri Abu Ali ibn Sinodir (980-1037). Uning boy merosida ijtimoiy-siyosiy masalalar alohida o'rin egallaydi.

Buyuk qomusiy olim Ibn Sino ijtimoiy-siyosiy qarashlarining shakllanishida salafarlari bo'lmish

Arastu va Forobiylarning ilmiy meroslari muhim g'oyaviy manba bo'lib xizmat qildi. Ayniqsa, Forobiyning ideal jamiyat va uni boshqarish, komil inson va uning baxt-saodati haqidagi fikrlari Ibn Sinoning ijtimoiy-siyosiy qarashlarining shakllanishida muhim rol o'ynadi. Ibn Sino bu masalalarda Forobiy nazariyasiga asoslandi va uni rivojlantirdi. Shu o'rinda biz, o'rta asr manbalarining birida ta'kidlab o'tilgan quyidagi, ya'ni: "Ibn Sino Buxoroda, Nuh binni Mansur Somoniyning kitob xazinasida Forobiyning juda ko'p nomi eshitilmagan asarlarini uchratib, undan nihoyat darajada ko'p foydalangan" [1], degan jumlaning keltirishimiz o'rinlidir.

Ibn Sinoning e'tirof etishicha, davlat har bir odamning jamiyatdagi o'rnini aniq belgilab berishi, qanday faoliyat ko'rsatishini tashkil qilib berishi kerak. Ayniqsa, davlatda tekinox'rlar, boshqalar hisobiga kun ko'ruvchilar bo'lishiga aslo yo'l qo'yib bo'lmaydi. Davlat bunday takomilga faqat fanni rivojlantirish orqali erishadi. Qomusiy olim savdo munosabatlarining jamiyat taraqqiyotida katta rol o'ynashini ham e'tirof etadi. Ibn Sino savdo aloqalari shaharlar o'rtasida yo'lga qo'yilishi lozimligini uqtiradi, chunki shundagina ijtimoiy taraqqiyot yuz beradi, odamlar o'rtasida tushunish vujudga keladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI. Chunonchi, Ibn Sinoning ijtimoiy-siyosiy qarashlari tizimida ideal davlat konsepsiyasi muhim o'rin tutadi. Bu masalada u o'tmishdoshlari qoldirgan ilmiy merosni rivojlantiradi va ulardan ijodiy foydalanadi. Xususan, alloma o'zining "Qush tili" (رسالة في لغة الطير), "Uy-ro'zg'or tutish qoidalari" (رسالة تدبير المنزل), "Ishoralar va tanbehlar" (الإشارات والتنبهات) kabi asarlarida davlatning ideal modeli haqida mulohaza yuritadi. Ibn Sino ideal davlat manzarasini quyidagicha tasvirlaydi: "Birinchi, mehnat insonning barcha qobiliyat va iste'dodlarini namoyon qilishning muhim usuli bo'lib, vujudning chiniqishi uchun zarurdir, shuning uchun ham hayotdagi ilg'or ideal davlatda barcha inson o'z foydasi uchun mehnat qilishga majbur; ikkinchidan, mazkur davlatda barcha moddiy boyliklar barobar taqsimlanishi bilan birga, haddan tashqari boylar va o'ta qashshoqlar bo'lmaydi; uchinchi, barcha kishi halol mehnat bilan shug'ullanar va vijdonan savdo qilar ekan, demak, hech kimga janjallar kerak emas, urushlar yo'qoladi, davlatlar o'rtasidagi siyosiy nizolar esa tinch yo'l bilan hal qilinadi; to'rtinchidan, ideal davlatda odamlar jamiyatdagi

tartib va tarbiya ta'sirida o'z axloqlarini o'zgartiradilar va uzoq umr ko'radilar. Hozircha esa odamlar zolim, chunki ehtiyoj va boylik bor, shuning uchun ham ular bir-birlariga qarshilik ko'rsatadilar. Ideal davlatda esa odamlar barcha narsa bilan ta'minlangan bo'ladi va shu bois ixtiloflar kuzatilmaydi"[2].

Buyuk olimning tushuntirishicha, jamiyatning mavjudligi insonning ijtimoiy tabiatidan kelib chiqadi. Shu tariqa, Sharq peripatetizmi an'alarini davom ettirgan Ibn Sino kishilarni aqliy qobiliyatlariga muvofiq tabaqalashtiradi. Eng quyi tabaqaga – aqlni anglashga qodir bo'lmagan kishilar kiradi. Eng yuqori darajada esa – bevosita aqlni anglay biladigan kishilar turadi. U "Donishnoma" asarida shunday kishilarni, ya'ni "buyuk Payg'ambarlar"ni quyidagicha tasvirlaydi: "Ular aqlga to'g'ri keladigan narsalarni o'qituvchi (muallim) va yorliqlar yordamisiz, faqatgina taxmin va farishtalar olami bilan aloqa vositasida anglaydilar. Ular haqiqatda sirli olam holatini tafakkur yordamida idrok etadilar va kutilmagan yangiliklardan voqif bo'ladilar. Shu bois, vahiy farishtalar va inson o'rtasidagi aloqa hisoblanadi"[3]. Bularning hammasi mavjud bo'lishiga imkon beradigan jonning xislatlarini Ibn Sino "Payg'ambarlarning namoyon bo'lishi" yoki "Benuqson qobiliyat" deb ataydi.

Ibn Sinoning e'tirof etishicha, aynan payg'ambarlik qobiliyatiga ega bo'lganlar barcha kishilar ustidan boshliq bo'lishlari kerak. "Har qanday munosib kishi pastroq darajadagi kishilar ustidan hukmronlik qiladi, ularga rahbar bo'ladi, - deb fikrini davom ettiradi alloma, - Payg'ambar o'z fazilatiga ko'ra kishilarning barcha qatlamlaridan ustun turadi hamda ularga hukmronlik va rahbarlik qilishi shart"[4]. Aynan shunday faylasuf-payg'ambar fozil insonlar birlashmasi, ya'ni "adolatli shahar hukmdori" bo'lishi zarur. Zero, u "faol aql" tufayli "haqiqatni" biladi. Biroq oddiy kishilarga murojaat qilib, ularga Yagona va qodir yaratuvchining mavjudligi to'g'risida tasavvur berishi lozim.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Alloma o'zining "Ishoralar va tanbehlar" asarida shunday yozadi: "Inson o'z shaxsiy talablari jihatidan boshqalardan ajralgan holda yashay olmaydi, chunki u insoniyatning boshqa vakillari bilan munosabatda bo'libgina ularni qondira olishi mumkin"[5]. Buning uchun barcha jamoa a'zolarini

birlashtirib turuvchi huquqiy qonunlar zarur bo'ladi. Jamoaning barcha a'zolari foydali mehnat bilan shug'ullanmoqlari zarur. U insonlarni jamiyatda tutgan o'rni va vazifalariga qarab uch guruhga ajratadi:

- davlat idoralarida xizmat qiluvchi va jamiyatni boshqarish ishlari bilan shug'ullanuvchilar, ya'ni rahbarlar, hukmdorlar;

- bevosita xom ashyo, zarur mahsulotlar ishlab chiqarish bilan mashg'ul bo'lganlar, ya'ni moddiy noz-ne'mat ishlab chiqaruvchilar;

- davlatni qo'riqlash, uni turli tashqi hujumlardan saqlashni ta'minlovchi harbiylar.

Jamiyatning bu guruhlari o'zaro bir-birlariga bog'liq va har doim muloqotda bo'ladilar, bir-birlarisiz yashay olmaydilar. Mutafakkirning bu fikrlari o'tmishdoshlari Aflotun, Arastu, Forobiylarning bu boradagi qarashlariga hamohangdir. Ma'lumotlarga qaraganda, Ibn Sino, harbiy ishiga oid "Qo'shinlar, soqchilar va askarlar, ularning ta'minoti va mamlakatlar soliqlari tadbiri" ("Tadbir al-jo'nd va al-mamolik va al-askar va arzoqihem va xiroj al-mamolik") nomli maxsus asar yozgan. Bu to'g'rida mashhur tib olimi Abu Ubayd Juzjoni (?-1047) tomonidan yozilgan Ibn Sinoning tarjimai holidan ma'lumot olish mumkin. Biroq asarning qaysi muallif tomonidan o'rganilganligi yoki ko'chirilganligi, uning qo'lyozmasi qayerda ekanligi haqida hech qanday ma'lumot saqlanmagan[6].

Mutafakkirning ta'kidlashicha, "hamkorlik uchun qonun va adolat zarur, qonun va adolat uchun esa qonun o'rnatuvchi kerak"[7]. O'z navbatida, qonun o'rnatuvchi jamiyatdagi tabaqalarning har biridan boshliq tayinlashi kerak. Alloma o'z mulohazasini davom ettirib, "adolatli shaharda har bir inson o'z o'rniga va muayyan ishiga (hunar nazarda tutilayapti – B.N.) ega bo'lishi zarur. Har bir kishi jamiyatga muayyan foyda keltirishi lozim"[8], deb mulohaza yuritadi.

Ibn Sino kishilar yaxshi yashashlari uchun adolat qoidalariga rioya qilgan holda, ularni hamkorlikda, birgalikda mehnat qilish zarurligini ta'kidlaydi. Uning talqinida, mehnat shunday o'lchovki, ya'ni u bilgan har bir jamiyat a'zolarini muvaffaq qilish mumkin. Biroq, mehnat faoliyati, Ibn Sino fikricha, bajariladigan vazifaga qarab taqsimlanishi zarur.

TAHLIL VA NATIJALAR. Olimning e'tirof etishicha, "Ijtimoiy foydali mehnat har bir

fuqaroning vazifasidir: mehnat qilish qobiliyatini yo'qotgan kishilar va noishlab chiqarish mehnati bilan shug'ullanuvchilar (harbiylar) davlat ta'minoti hisobida, bundan tashqari, jarimalar, jinoyatchilar va qonunbuzarlar (o'g'rilar, qimor o'yinlari ishqibozlari)ga qo'yilgan soliqlar natijasida to'ldiriladi"[9].

Ibn Sino fikricha, insonda qachonki uzrli sabab bo'lsagina, o'shanda u mehnat qilmasligi mumkin. Har bir inson davlatga qandaydir "foйда keltiradigan" faoliyat bilan shug'ullanishi lozim. Ibn Sino mehnat qilish qobiliyatini yo'qotgan va qashshoq kishilarni o'ldirish kerak, degan fikrni qo'llab-quvvatlovchilarni tanqid qiladi. Aksincha, uning ta'kidlashicha, davlat ularni himoya qilgan holda, ularning harakatlarini soliqlar yoki davlat foydalari hisobidan qoplashga majburdir. Ibn Sino foyda olishning nohaqqoniy usullarini qoralaydi. U aytadiki, adolatli ayirboshlashda inson bir xil moddiy qadriyatlarni yoki "ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni" qo'lga kiritadi.

Ibn Sino salafi Forobiy singari adolatli jamiyat qurish tarafdori bo'lgan. U adolatli jamiyatni odil va yetuk insonlar boshqarishlari kerak, deydi. Chunki Ibn Sinoning talqinida, bunday insonlar davlatni adolatli qonunlar asosida boshqaradilar. Jamiyat a'zolari ham bu qonunlarga itoat etishlari lozim. Qonunni buzish va adolatsizlik jazolanishi kerak. Hatto hokim-podshohning o'zi adolatsizlikka yo'l qo'ysa, xalqning unga qarshi qo'zg'oloni to'g'ri va jamiyat tomonidan qo'llab-quvvatlanmog'i kerak. "Adolatli jamiyatni boshqaradigan hukmdor, Ibn Sino fikricha, adolatga erishish maqsadida xalqqa axloqiy xususiyatlarni va asriy an'analarni o'rgatishi lozim, adolat esa – inson xatti-harakatining eng yaxshi bezagidir" [10].

Buyuk gumanist adolatni yaxshilikning bosh mezon sifatida e'tirof etadi va uni insonning ruhiy holati bilan bog'lagan holda quyidagi uch qismga ajratadi: 1) instinktlar orqali kelib chiqadigan qiyosiy qo'zg'alishlar (jinsiy his-tuyg'u, mazali ovqatga xohish, yaxshi kiyinish istagi); 2) g'azab va boshqa his-tuyg'ular orqali kelib chiqadigan his-tuyg'ular (qo'rquv, qayg'u, nafrat, hasad, rashk); 3) oqilona qo'zg'alishlar (kamtarlik, adolatlilik, donolik va boshqalar).

XULOSA VA TAKLIFLAR. Alloma o'zining "Uy-ro'zg'or tutish qoidalarini" risolasida hukmdorlarning axloqiy kamoloti haqidagi masalani ilgari suradi va hukmdor ruhini kamol toptirishni

siyosatning asosiy tamoyili, deb hisoblaydi. Uning yozishicha, hukmdorlar oddiy odamlarga nisbatan ko'proq o'z-o'zini kamol toptirishga muhtoj, chunki, oddiy insonlarning kundalik faoliyati hukmdornikiga qaraganda davlat uchun unchalik ahamiyatli emas, hukmdor esa noto'g'ri qonunlar chiqarishi, yaxshilarini axmoqona bajarishi yoki barcha qonunlarni yo'qqa chiqarishi mumkin. Shunday qilib, mutafakkir adolat qonunlariga aholi, hukmdor va hatto payg'ambarlar o'rtasidagi munosabatlarni ham bo'ysundiradi.

Ibn Sino qarashlari bo'yicha, insonning shakllanishida muhim rolni uni o'rab turgan kishilar, birinchi navbatda, davlat boshlig'i o'ynaydi. Davlat boshlig'i qanday sifatlarni o'zida mujassamlashtirgan bo'lsa, uning qo'l ostidagilari ham shu sifatlarni oladilar. Shundan kelib chiqib, Ibn Sino yozadi: "U (davlat boshlig'i) bitta ham dog' qolmasligi uchun hamma kamchiliklarini bartaraf qilishi kerak. So'ng boshqalarda yaxshi sifatlarni tarbiyalash bilan shug'ullanishi mumkin"[11].

Qomusiy olim o'z fikrini davom ettirib, "Odil hukmdorda davlatni boshqarish uchun quyidagi fazilatlar: davlatni boshqarishga qobiliyatligi; har bir ishni aql bilan bajarish qobiliyati; mustaqil fikrga ega bo'lishi; yuksak axloqiy xususiyatlarga ega bo'lishi; o'z manfaatlaridan ko'ra xalq manfaatlarini o'ylaydigan, ya'ni xalqparvar bo'lishi; qat'iy so'zli bo'lishi; bilimdon bo'lishi kabi xislatlar mujassam bo'lishi kerak"[12], deydi. Bizningcha, Ibn Sinoning adolatli jamiyat boshlig'ining fazilatlari haqida aytgan fikrlari Forobiyning ideal shahar boshlig'ining fazilatlari haqidagi fikrlariga yaqindir.

Xullas, buyuk alloma Ibn Sino o'zining ideal davlat konsepsiyasida jamiyat va uning rivoji, davlatni boshqarishda hukmdorning o'rni, shuningdek, ijtimoiy-axloqiy fazilatlar to'g'risidagi g'oyalarni ilgari surgan. Bugungi kunda ushbu g'oyalardan Yangi O'zbekistonda amalga

oshirilayotgan siyosiy, huquqiy va ijtimoiy islohotlar jarayonida foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хайруллаев М.М.Форобий ва унинг фалсафий рисоалари. –Т.: ЎзССРФА,1963,101-б.
2. Болтаев М.Н. Абу Али ибн Сина – великий мыслитель, ученый-энциклопедист средневекового Востока. – Казань: Мастер Лайн, 1999. – Б. 308-309.
3. Ибн Сина (Авиценна).Избранные философские произведения. – М.: Наука,1980,228-б.
4. Игнатенко А.А. В поисках счастья: (Общественно-политические воззрения арабо-исламских философов средневековья). – М.: Мысль, 1989. – Б. 143-144.
5. Ўзбекистонда ижтимоий-фалсафий фикрлар тарихидан. – Т.: Ўзбекистон, 1995, 68 - б.
6. Жузжоний Абу Убайд. Ибн Синонинг таржимаи холи (ترجمة ابن سينا). Қўлэзма ЎзР ФА Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлэзмалар фондида №2385 раками остида сақланмоқда.
7. Игнатенко А.А. В поисках счастья: (Общественно-политические воззрения арабо-исламских философов средневековья). – М.: Мысль, 1989, 148 - б.
8. О'sha asarda, 36-bet.
9. Сагадеев А.В. Ибн Сина (Авиценна). – М.: Мысль, 1980, 203 - б.
10. Григорян С.Н. Из истории философии Средней Азии и Ирана VII-XII вв. – М.: АН СССР, 1960, 83 - б.
11. Кирабаев Н.С. Социальная философия мусульманского Востока. – М.: УДН, 1987, 131 - б.
12. Сагадеев А.В. Ибн Сина (Авиценна). – М.: Мысль, 1980, 202 – б.